

مبانی قرآنی مولفه‌های آزادی در اندیشه امام خاмене‌ای

ملیحه میرزایی^۱

چکیده

مسئله آزادی در طول تاریخ همواره یکی از دغدغه‌های اساسی بشر در زندگی اجتماعی است. هر چند آزادی یکی از آرزوها و رابطه‌های عاطفی و هم‌زاد بشر بوده است؛ با این همه در طول تاریخ به اشکال مختلف و با موانع گوناگون درونی و بیرونی اعم از هوای نفس یا طاغوت‌های داخلی و قدرت‌های خارجی از افراد سلب شده است. در نگرش اسلامی از آن جهت که قانون را براساس توحید و سپس بر پایه اخلاق فاضله گذاشته و متعرض همه اعمال فردی و اجتماعی تحت عنوان ضوابط شرع شده است، آزادی در این چارچوب مرزبندی می‌شود. مقام معظم رهبری به عنوان یک اندیشمند اسلامی با تکیه بر آیات قرآنی به مقوله آزادی به انواع آن پرداخته است. تحقیق حاضر به هدف تبیین مبانی قرآنی مولفه‌های آزادی در اندیشه امام خاмене‌ای به روش توصیفی تحلیلی نگاشته شده است. یافته‌های تحقیق بیانگر آن است که با بررسی سخنان مقام معظم رهبری در زمینه آزادی می‌توان مبانی قرآنی مولفه‌های آزادی را در دو حوزه فردی و اجتماعی در موارد زیر بیان نمود: آزادی در جهان بینی توحیدی، آزادی در تصمیم‌گیری، آزادی در کسب فضائل از مولفه‌های آزادی فردی در اندیشه مقام معظم رهبری است. همچنین آزادی در استقلال و عدم سلطه کفار، آزادی بیان و آزادی در اقتصاد از مولفه‌های آزادی در نگرش مقام معظم رهبری با تکیه بر مبانی قرآنی می‌باشند.

کلید واژه‌ها: آزادی، اندیشه، امام خاмене‌ای، مولفه، مبانی قرآنی.

^۱ . دانش آموخته سطح ۲، مدرسه علمیه فاطمیه (سلام الله علیها).

مقدمه

در تبیین و تفسیر هر موضوع و مسأله ای باید نوع رویکرد به آن را مشخص ساخت، چرا که هر رهیافتی مبانی، پیش فرض و روش خود را می طلبد هیچ گاه نمی توان با رویکردی جامعه شناسانه، تحلیلی روانشناسانه طلبید و یا بالعکس. بنابراین اگر آزادی از منظر اسلام بررسی و تشریح می شود باید با پیش فرض های خود، منابع اسلامی و متد خویش پی گیری شود. با عنایت به این نکته، پیش از توضیح مبانی قرآنی آزادی باید دانست که از دیدگاه اسلام واژه «آزادی» به معنی باز بودن راه انجام فعل و ترک آن است، خواه آن فعل جنبه ارزشی داشته باشد یا خیر. خواه در حوزه تفکر باشد یا در حوزه سیاسی، در حوزه اخلاق باشد یا خیر، فردی باشد یا اجتماعی، معقول باشد یا غیرمعقول.

همچنین انسان بر حسب خلقت خاص خویش، موجودی صاحب عقل و اراده بوده به صورتی که در هر کاری می تواند جانب انجام آن را اختیار کرده یا جانب ترک آن را برگزیند. براساس فطرت آدمی، وی در مورد انجام و ترک فعل مطلق العنان بوده و مقید به یکی از دو طرف نمی باشد. از این نوع آزادی انسان به «آزادی تکوینی» یاد می کنند. لازمه آزادی فوق، آزادی دیگری است که عبارت از: امکان بهره مندی آدمی از مواهب «آزادی تکوینی» بدون دخالت قوه، قدرت و اراده قاهره بیرون از نفس انسان. این آزادی، «آزادی تشریعی» یا «آزادی حقوقی» نام دارد.^۱

آزادی یکی از شعارهای عصر مدرن به حساب می آید که مکتب لیبرالیسم نماد این تفکر در عصر حاضر است. بر طبق این مکتب دولت ها و گردانندگان نظام جهانی تلاش دارند جوامع را با این شعار به سمت مبانی خود سوق دهند از سوی دیگر وجود منابع غنی همچون قرآن کریم که محتوای هدایتی بشر را در برگرفته این قابلیت را داراست که افکار و رفتار بشر را به سمت چهارچوب درست از آزادی سوق دهد. امام خامنه ای (مدظله) به عنوان یک اندیشمند و متفکر و حاکم جامعه اسلامی قائلند: «اصل تعبیر آزادی و مفهوم آزادی با همین عنوان و با همین تعبیر در اسلام دارای سابقه است. خطاست اگر کسی تصور کند که مسئله آزادی و آزادیهای اجتماعی و

^۱. طباطبایی، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۱۰، ص ۳۷۰.

آزادی‌های فردی از غرب و از فرهنگ غربیان وارد کشور ما و جوامع اسلامی شده است؛ نه، در اسلام و در آثار اسلامی مسئله‌ی آزادی دارای اهمیت زیادی است، با یک ابعاد بسیار وسیع و حتی وسیع‌تر از آنچه که امروز در دنیا مطرح است.» بدین جهت ضرورت ایجاد می‌کند، به تبیین مبانی قرآنی مولفه آزادی در اندیشه مقام معظم رهبری پرداخته شود.

تحقیق حاضر به هدف تبیین مبانی قرآنی مولفه آزادی در اندیشه مقام معظم رهبری پاسخگوی سوالات زیر باشد :

۱- مبانی قرآنی مولفه‌های آزادی فردی در اندیشه امام خامنه‌ای کدامند؟

۲- مبانی قرآنی مولفه‌های آزادی اجتماعی در اندیشه امام خامنه‌ای کدامند؟

آزادی از جمله مباحثی است که محققین و نویسندگان به طور گسترده به آن پرداخته اند و کتب متعددی در این زمینه نگارش شده است، از جمله : کتاب « آزادی معنوی »، نوشته شهید مرتضی مطهری (۱۳۶۵) که شامل ۸ فصل است در فصل اول به تعریف آزادی و انواع آزادی می پردازد و آزادی معنوی را مهمترین اقسام آزادی بیان می کند.

همچنین کتاب « آزادی یعنی آزادی »؛ محمدرضا سعادت‌ی فرد (۱۴۰۰) که متشکل از دو بخش است که بخش اول شامل ۱۵ سخنرانی رهبر معظم در خطبه های نمازجمعه تهران است که بخش دوم شامل بیانات ایشان در دانشگاه تربیت مدرس که بررسی آزادی در منظومه فکری ایشان پرداخته است.

مقاله باعنوان « آزادی در اندیشه سیاسی مقام معظم رهبری»، نوشته محمدعلی پورگرگی (۱۳۹۰) به بررسی آزادی در اندیشه سیاسی مقام معظم رهبری پرداختند و از ابعاد مختلف این موضوع این موضوع را تبیین نمودند .

همچنین مقاله باعنوان « آزادی از منظر قرآن»، نوشته شیرین لک زایی و نجمه کیخا (۱۳۹۴) که به چیستی آزادی ضرورت آزادی و بحث در مورد این که آزادی یک مفهوم مدرن نیست و در نصوص اسلامی وجود دارد پرداخته است . مقاله «آزادی و عدالت اجتماعی از منظر مقام معظم

رهبری « نوشته حیدر بابانسب و تیمور محمودی جاوید که در این مقاله با رجوع به بیانات مقام معظم رهبری به بررسی مبانی و حدود آزادی و عدالت اجتماعی از منظر مقام معظم رهبری پرداخته است. اما مقاله حاضر در صدد است به تبیین مبانی قرآنی مولفه‌های آزادی در دوبعد فردی و اجتماعی در اندیشه امام خامنه‌ای بپردازد.

۱- مفهوم آزادی

از آن جهت که تحقیق حاضر ناظر به مبانی آزادی در قرآن کریم است لازم است، معادل این واژه در عربی مورد کنکاش و بررسی قرار گیرد. واژه آزادی معادل «حریت» در زبان عربی است. واژه «حرّ» در کتب لغت درمعانی گوناگونی بیان شده است. از جمله:

- حرّ به فتح حاء به معنای حرارت است^۱ که جمع آن «حرور» می آید و در قرآن آمده است: «وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا»^۲؛ گفتند: در هوای گرم کوچ نکنید. بگو: آتش دوزخ، سخت گرم تر است.

- حرّ به ضم حاء به معنای نقیض عبد بر وزن احرار و حرار و حرّة به معنای نقیض امه بر وزن حرائر جمع بسته می شوند.^۳

هرچند برخی افراد، کاربرد واژه آزادی را در پارسی کهن انکار کرده اند، ولی به هر روی، واژه آزادی در ادب فارسی، تاریخی دراز دارد و نویسندگان و گویندگان پارسی زبان مانند: فردوسی، فرخی سیستانی، گرگانی، مولوی، خاقانی، ناصر خسرو، سعدی، حافظ و فارابی آن را در معناهای گوناگون مانند: آزادی، ضدیت، آزادمردی، رهایی، شادی، استراحت، آرامش، سپاس، حق شناسی و به ویژه در مفهوم ضدبردگی و بندگی به کار برده اند.^۴

^۱ . قرشی، قاموس قرآن ، ج ۲، ص ۱۱۸.

^۲ . توبه : ۸۱.

^۳ . ابن منظور، لسان العرب، ج ۳، ص ۱۱۷.

^۴ . حائری، آزادی های سیاسی و اجتماعی از دیدگاه اندیشه گران، ص ۹.

در زمینه آزادی در اصطلاح تعریف واحد و مشخصی به عمل نیامده است. فلاسفه سیاسی، حقوق دانان و اندیشمندان بسیاری، بحث های فراوانی در زمینه تعریف آزادی مطرح کرده اند، ولی در یک سخن کوتاه و جامع، آزادی را می توان بدین گونه تعریف کرد: آزادی، عبارت است از اینکه هر شخص حقیقی یا حقوقی، اختیار انجام دادن هر کاری را داشته باشد، مشروط بر اینکه به دیگری زیانی وارد نسازد و در حرکت سالم اجتماع و امنیت عمومی و اجتماعی، اخلاقی ایجاد نکند. به همین جهت، آزادی با طرح قوانینی محدود می شود و قوانین موضوعه بیانگر حدود آزادی اشخاص حقیقی و حقوقی اند؛ قوانینی که یا ماهیت الهی دارند یا بر اساس قراردادهای اجتماعی، از ماهیت بشری برخوردارند.^۱

۲- مبانی قرآنی مولفه های آزادی فردی در اندیشه امام خامنه ای

انسان یک موجود مرکب و دارای قوا و غرایز گوناگونی است. در وجود انسان هزاران قوه نیرومند هست. انسان شهوت دارد، غضب دارد، حرص و طمع دارد، جاه طلبی و افزون طلبی دارد. در مقابل، عقل دارد، فطرت دارد، وجدان اخلاقی دارد. انسان از نظر معنا، باطن و روح خودش ممکن است یک آدم آزاد باشد و ممکن است یک آدم برده و بنده باشد؛ یعنی ممکن است انسان بنده حرص خودش باشد، اسیر شهوت خودش باشد، اسیر خشم خودش باشد، اسیر افزون طلبی خودش باشد و ممکن است از همه اینها آزاد باشد. ممکن است انسانی باشد که همان طور که از نظر اجتماعی آزادمرد است، زیر بار ذلت نمی رود، زیر بار بردگی نمی رود و آزادی خودش را در اجتماع حفظ می کند، از نظر اخلاق و معنویت هم آزادی خود را حفظ کرده باشد، یعنی وجدان و عقل خودش را آزاد نگه داشته باشد. این آزادی همان است که در زبان دین «تزکیه نفس» و «تقوا» گفته می شود.^۲ این معنا از آزادی در انسان به بعد فردی آزادی ارتباط دارد. با بررسی سخنان مقام معظم رهبری در زمینه آزادی می توان مولفه های آزادی فردی و مبانی قرآنی آن را در موارد زیر بیان نمود:

^۱ . اسحاقی، مساله شناسی فرهنگی، آزادی در اسلام و غرب، ص ۳۵.

^۲ . مطهری، آزادی معنوی . صص ۱۶-۱۷.

اقتصادی جامعه تحت ضوابط و قوانین حساب شده‌ای باشد. ریشه‌ی انحراف اقتصادی آن است که انسان نعمت‌های الهی را «مال خود» بداند و برای خود، آزادی مطلق برای تصرف در آن قائل باشد، در حالی که در منطق دینی، ثروت مشروع، ذخیره‌ی الهی و از آن خداست که آن را به صورت امانت به بشر سپرده است. پس این خداست که حق دارد، قوانین و شرایط تصرف در آن را مشخص کند.^۱

^۱. رضایی اصفهانی، تفسیر قران مهر، ج ۹ ص ۲۸۹.

نتایج

نتایج تحقیق حاضر با عنوان « مبانی قرآنی مولفه‌های آزادی در اندیشه امام خامنه‌ای » عبارتند از:

با بررسی سخنان مقام معظم رهبری در زمینه آزادی می‌توان مبانی قرآنی مولفه‌های آزادی را در دو حوزه فردی و اجتماعی در موارد زیر بیان نمود:

- آزادی در جهان بینی توحیدی یعنی درک اینکه جهان از یک مشیت حکیمانه پدید آمده است که در آن تعهد و مسئولیت افراد در برابر یکدیگر مفهوم و معنا پیدا می‌کند و اصل توحید با اعماق معانی ظریف و دقیقی که دارد ، آزاد بودن انسان را تضمین می‌کند.
- آزادی در تصمیم‌گیری به معنا صاحب اختیار در تصمیم‌گیری‌های فردی و شئون زندگی می‌باشد و در مقابل آن بردگی است که فرد هیچگونه حق تصمیم‌گیری در امور خویش را ندارد این نوع بردگی یک پدیده شوم اجتماعی است
- آزادی در کسب فضائل یک آزادی تکوینی است و به عنوان یکی از مولفه‌های آزادی فردی در اندیشه مقام معظم رهبری دارای جایگاه ویژه‌ای است ایشان این آزادی را راهی برای تکامل انسان معرفی نمودند که می‌توان به وسیله آن مراتب علم و معرفت را تا بی نهایت طی نماید.
- آزادی در استقلال و عدم سلطه کفار یکی از مولفه‌های کلیدی آزادی اجتماعی است که در اندیشه معظم له به عنوان یک ارزش برای یک ملت آزاد معرفی شده است چنانچه در قرآن نیز این مهم در آیه معروف نفی سبیل متذکر شده است یک جامعه اسلامی باید پیوسته تمامی راه‌ها و طرق سلطه کفار را بر خود مسدود کند و در همه ابعاد استقلال خود را حفظ نماید.
- آزادی بیان به این معنا است که افراد بتوانند بدون اینکه مورد تعقیب قرار بگیرند در محدوده قانون اظهار عقیده کنند مقام معظم رهبری آزادی بیان را رشد دهنده افکار دانسته در صورتی که این آزادی مورد سواستفاده قرار نگیرد و موجب گمراهی افکار نگردد .

- آزادی در اقتصاد یکی از مولفه های مهم آزادی اجتماعی است که معظم له نکات زیادی در این زمینه بیان نمودند، از جمله اینکه این آزادی باید تحت کنترل و نظارت و هدایت باشد تا به فساد منتهی نشود و موجب سلب آزادی دیگران نگردد .

منابع

* قرآن

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم ، **لسان العرب** ، بیروت: دارصادر داربیروت، بی چا، ۱۳۷۵ ه ق .
۲. اسحاقی، حسین، **آزادی در اسلام و غرب** ، قم: تهران: مرکز پژوهشهای اسلامی صدا و سیما، بی چا ، ۱۳۸۴ .
۳. حائری ، عبدالهادی ، **آزادیهای سیاسی و اجتماعی از دیدگاه اندیشه‌گران** ، مشهد : جهاد دانشگاهی واحد مشهد، چ ۱ ، ۱۳۷۴ ه ق .
۴. رجائی، محمدرضا، **آزادی** ، اصفهان: اقیانوس معرفت، بی چا، ۱۳۹۴ .
۵. رضایی اصفهانی محمدعلی ، **تفسیر قرآن مهر** ، قم : انتشارات پژوهش های تفسیر و علوم قرآن . چاپ اول ، ۱۳۷۸ ه ق .
۶. سلیمی ،عبدالکریم ، **درسنامه حقوق بشر از دیدگاه اسلام** ، قم :مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص) ، چاپ دوم ، ۱۳۹۴
۷. طباطبائی، سیدمحمدحسین، **ترجمه تفسیر المیزان** ، قم: بنیاد علمی و فرهنگی علامه طباطبائی ، چاپ هفتم، ۱۳۶۷ .
۸. محمدعلی رضایی اصفهانی ، **شبهات روزآمد** ، قم: انتشارات پژوهش های تفسیر و علوم قرآن، بی چا . ۱۳۹۱ ه ق.
۹. مطهری ، مرتضی ، **آزادی معنوی** ، تهران : صدرا ، چ ۵۸ ، ۱۳۹۲ ه ق.
۱۰.، **جهان بینی توحیدی** ، تهران ، صدرا ، بی چا . ۱۳۷۱ ه ق
۱۱. مکارم شیرازی ، ناصر ، **تفسیر نمونه** ، طهران: دارالکتب الاسلامیه، بی چا ، ۱۳۵۳ .
۱۲. موسوی خمینی، روح الله ، **رساله توضیح المسایل** ، تهران : مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی ، بی چا ، ۱۳۹۱ ه ق .

۱۳. واحد تحقیقات موسسه فرهنگی هنری جام طهور، دائرة المعارف طهور، اصفهان: موسسه فرهنگی هنری جام، بی چا، ۱۳۹۵ ه ق.

سایت

۱. farsi.khamenei.ir